

Səməngül Tacəddin qızı Abdullayeva

ADPU Şamaxı filialı

semengul.abdullayeva@gmail.com

Xülasə

Məqalədə azərbaycanı görkəmli mütəfəkkiri Abbas Səhhətin vətəninə, millətini azad görmək arzusundan bəhs olunur. Vətəninə, xalqının başına gələn müsibətlər, elin qara günləri, məzlumların istismarı, köləlik həyat tərz, bir vətəndaş kimi, Abbas Səhhəti çox rahatsız edirdi və bu onun sayısız hesabsız əsərlərində öz geniş əksini tapırdı.

Açar sözlər: fəal, xalq, sosial-siyasi baxışlar, əsər, vətən.

Summary

The article talks about the desire of the prominent Azerbaijani thinker Abbas Sahhat to see his homeland and nation free. The calamities that befell his country and people, the dark days of the hand, the exploitation of the oppressed, the lifestyle of slavery, as a citizen, disturbed Abbas Sahhat a lot, and this was widely reflected in his countless works.

Key words: activist, people, socio-political views, work, homeland.

Abbas Səhhətin görüşləri onun iyirmi ilə yaxın davam edən fəal yaradıcılıq dövrü ərzində ciddi dəyişikliklərə məruz qalmış, daim həyatın irəli sürdüyü suallara cavab axtaran şairin bu baxışları bir təkamül və dəyişilmə halında olmuşdur. Buna görə onun həmin baxışlarını izləmək, sosial inkişaf haqqında mülahizələrini, maarifçilik fəaliyyətini, sosial utopiyasını, azadlıq və bərabərlik haqqında düşüncələrinin xarakterini tədqiq və təhlil etmək, XX əsrin əvvəllərində sosial fikir tariximizdəki boşluğu bərpa etmək və daha dərinə öyrənmək üçün xüsusilə vacibdir.

Abbas Səhhət Avropa xalqlarına nisbətən öz xalqının geriliyini görür, hiss edir, öz millətinin irəliləməsinin, elmə, maarifə yiyələnməsinin zəruriliyi fikrinə gəlir. Ümumiyyətlə, Abbas Səhhət sosial-siyasi baxışlarında maarifçilikdən çox irəli gedə bilmir. Sosial intibah, dirçəliş və yüksəliş üçün elmin, maarifin həlledici rol oynaması nöqteyi-nəzərində durur. 1906-cı ildə yazılan “Fəryadi-intibah, yaxud amali-vətənpərvəranə” əsərində o, bütün millətə müraciət edir:

Ayıl, ey ümməti-mərhumə, ayıl!
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl!
Ayıl, ey bülbüli-gülzari-vətən,
Nəğmənlə ola bidar vətən!
Sən ki, şəhbazi-yədi-qüdrət idin,
Tayiri-sidreyi-ülviyyət idin,
Kim səni didəsi giryan eləmiş?
Kim səni hali-pərişan eləmiş?

Abbas Səhhət öz maarifçilik ideyalarını təbliğ edərkən, elm və maarifin yayılmasına nəinki dinin tərəqqisi üçün zəruri şərt kimi baxır, eyni zamanda elmin inkişaf etdirilməsini dinin ən mühüm tələblərindən biri sayır. Elm ilə dini nəinki barışdırmaq, hətta elmin, maarifin yayılmasına dinin ən mühüm tələbi kimi baxmaq şairin bu dövrdəki yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Abbas Səhhətin dediyi kimi, əgər hazırda din və vətən “əldən gedirsə”, bu ona görədir ki, dinin tələblərinə, birinci növbədə, elmi, maarifi yaymaq tələblərinə əməl edilmir, adamlar cəhalət və zülm yolunu tutmuşlar.

O, vətəninə, millətini azad görmək istəyir. Şair bəşəriyyətin səadətinə məhz azadlıqda görür. Azadlıq dünyasının yaranması insanların həyatında yeni yüksək ülvə bir mərhələdir. İnsanların rifahı, həyat uğurları, müvəffəqiyyətləri azadlıqla bağlıdır. Vətəninin, xalqının başına gələn müsibətlər, elin qara günləri, məzlumların istismarı, köləlik həyat tərzini, bir vətəndaş kimi, Abbas Səhhəti çox rahatsız edirdi. O, özünü millətin başbilənlərinə tutub deyir:

Qalx, oyan, cürət elə, rə'd kimi fəryad et!
Bu fəlakətdə qalan millətini imdad et!
Görməyirsənmi bu biçarə vətəndaşlarını,
Bacı-qardaşlarını, sevgili dindaşlarını-
Zülm zəncirinin altında çəkir işkəncə?

Abbas Səhhət göstərir ki, vətən övladının şücaəti, mərdliyi vətən dərdinə düşəndə, onun azadlığı əlindən alınıb qul halına salınanda, başının üstünü qara buludlar örtəndə aşkar olar. Hər bir övlad ananın dərdinə şərik olmağa, onu ölümün pəncəsindən xilas etmək üçün fədakarlıq göstərməyə borcludur. Vətən – ana deməkdir:

Mənfəət verməyi bildikdə, bacardığında, sənə-
Borc deyilmi edəsən nəfli xidmət vətənə?
Ananın dərdinə övlad şərik olmazmı?
Ananın halı vəxim olsa, oğul solmazmı?
Vətən uğrunda gərək şəxs fədakar olsun,
Böylə mövsümdə yatan kimsələrə ar olsun!

Abbas Səhhət azadlığı çox geniş mənada başa düşürdü. Ona görə də insanı hər bir cəhətdən azad görmək istəyir, bütün məhdudiyyətlərin ləğv edilməsini arzulayırdı. Bir sənətkar kimi, şair vətən üçün əlindən gələni o vaxt edə bilər ki, özü azad olsun. Şairin əsas silahı qələmdir. Qələm azad olmasa, şair tərkisilah olunmuş əckərə bənzər:

Vətənə, millətə sanma deyiləm dildadə,
Yazmaq olmaz, fəqət olmazsa qələm azadə.
Həqqə, namusa, nicata, qələmə and olsun,
Ərşə, fərşə, günəşə, sübh-dəmə and olsun,
Çox həqiqət mənə təlqin eləyir vicdanım,
Yoxdur ondan birini söyləməyə imkanım.

İstərəm qoşmağı, lakin yük ağır, yol da yoxuş,
Necə ucsun qanadı sınımış, əzilmiş bir quş?

Bu misralar özü şairin ideya istiqamətini, mürəkkəb tarixi şəraitdə tutduğu mövqeyini, sosial-siyasi hadisələrə münasibətini dolğun əks etdirir. Abbas Səhhət mütərəqqi fikirli, humanist bir insan olduğu üçün ətrafında cərəyan edən sosial-siyasi hadisələrə biganə qala bilmirdi. Xüsusən içərisində yaşadığı cəmiyyətdəki ədalətsizlik, haqsızlıq və bərabərsizlik, bir vətəndaş kimi, onu çox rahatsız edirdi. Düzdür, İranın və Şamaxının mühafizəkar mühiti, aldığı təhsilin sxolastik məzmunu ona müəyyən təsir göstərirdi. Dünyagörüşü hələ məhdud olduğu üçün çarın “mərhəmətinə” də inanırdı. Yaradıcılığa başladığı ilk günlərdən o, əzilənlərin, məzlumların xeyirxahı, tərəfdarı olmuş, cüzi səhvlərinə baxmayaraq, onların mənafeyini müdafiə etmişdir. İnqilab illərindəki fəaliyyəti şairin ağalar və qullar, “hakimlər” və “məhkumlar” dünyasında tutduğu mövqeyini aydın göstərir. Onun yaradıcılığının leytmotivini də xalq mənafeyini müdafiə etməsi təşkil edir.

1917-ci il Fevral burjua-demokratik inqilabına böyük ümidlər bəsləyən şair xalqa “verilən” azadlıq və bərabərlik haqqındakı ilk şayiələrdən o qədər sevinir, o qədər şadlanır ki, sevincini ifadə etməkdə çətinlik çəkir. Ancaq bu sevinc və şadlıq real zəmindən uzaq, sadəcə söylənmiş söz olduğu üçün uzun müddət davam etmədi. Hakimiyyəti ələ alan Müvəqqəti hökumət xalqın bütün ümidlərini qırdı. Çarizmin məlum mürtəce siyasətinin davamçısına çevrildi. Millətlərə, xalqlara heç bir azadlıq, heç bir hüquq verilmədi. İstismar, təqib və təzyiq bir az da gücləndi, ədalətsizlik və bərabərsizlik daha geniş miqyas aldı. Bunu görən şair hökumətin yalançı, hiyləgər siyasətinin mahiyyətini belə şərh edir: “...Hasili-kəlam, hürriyyət və məşruteliyyətin ancaq adı gəlmiş, özü gəlməmişdir. Sabir mərhum demişkən:

Köhnə idarəmiz durur,
Rəngi də solmayıb hələ.

Abbas Səhhət insanın bərabərliyini onlara verilən azadlıqla vəhdətdə götürür. Əgər insan siyasi, iqtisadi və sosial cəhətdən azad deyilsə, o zaman heç bir bərabərlikdən söz açmaq olmaz. Hakim və məhkum, ağa və nökr münasibətlərinin mövcud olduğu, istismar və zorakılığın hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə hansı bərabərlikdən danışmaq olar?

Abbas Səhhət bütün fəaliyyəti ərzində ən çox cəmiyyətin azadlığı problemi üzərində düşünmüş, yaradıcılığında da bu problemdən irəli gələn fikir və düşüncələr, narazılıq və narahatlıq kimi sosial hisslər üstünlük təşkil etməkdədir. Məlumdur ki, siyasi (hüquqi) bərabərlik iqtisadi bazisdə müəyyən mütərəqqi dəyişikliklərlə bağlıdır. Mülkiyyət münasibətlərinin aradan qaldırılması, yəni ümumi mülkiyyətin bərqərar olması cəmiyyətin siyasi həyatında (üstqurumunda) da zəruri dəyişikliyə gətirib çıxaracaqdır. Lakin bütün bunları A.Səhhətin dərk etməsi üçün hələ şərait yaranmamışdı. Şair sadəcə olaraq gördüyü qeyri-adiliyə təəccüb edir, öz etirazını bildirir, onu rahatsız edən məsələlərin aradan qalxmasını istəyir.

Bu illərdə hələ romantizmin güclü təsiri altında qalan müəllif bütün xalqların geriliyindən bəhs edərkən, həyatda gördüyü sosial bəlaları başlıca olaraq ruhani bəla hesab edir və bunun əlacını, çarəsini yerlərdə, cəmiyyət içərisində yox, göylərdə axtarır, göylərə müraciət edir. Müəllifə görə, əvvəl gərək məhz afaq, göylər gülsün, orada şadlıq baş versin, sonra isə belə bir şadlıq, sevinc bizə qismət olsun:

Sən ey afaqi-növbəhari-həzin!
Nə üçün xəstəhalü nalansan?
Qoparıb məşhəri-fəqanü ənin
İzləriz biz də ta pərişansan.
Gülmədən sən gülərmə heç üzümüz?
Tərəbəngiz olarmı ya sözüümüz?

Abbas Səhhətin yaradıcılığında maarifçilik uzun müddət ərzində aparıcı və başlıca ideyalardan biri kimi özünü göstərir. O, hətta ədəbiyyatı, dili hər bir millətin nicat tapması üçün əsas amil hesab etmişdir. 1914-cü ildə yazdığı “Bizdə milliyyət uyğusu ölür” adlı məqaləsində o, dil və ədəbiyyatın rolunu

mübaligəli şəkildə göstərək yazır "...Lisan və ədəbiyyat hər millətin mayeyi-nicatıdır. Hər millətin yaşaması ədəbiyyatına bağlı olduğu bədihidir".

Burada Abbas Səhhət insanların həyatının inkişaf səbəblərini araşdırarkən, ümumiyyətlə, sosial həyat məsələlərinə düzgün mövqedə dura bilmir. Sosial həyatın zəminini, bazisini görmür, hər bir millətin, hər bir xalqın ədəbiyyat və dilinə onun nicat tapması üçün başlıca amil kimi baxır, onun yaşaması üçün ədəbiyyatı ən mühüm bir şərt sayır. Sosial həyat hadisələrinin cərəyan etməsi və inkişafı səbəblərini, cəmiyyət həyatının inkişaf qanunauyğunluqlarını başa düşməkdə Abbas Səhhət idealizm mövqeyində durur.

Abbas Səhhətin yaradıcılığında Şərq-Qərb məsələsi də müəyyən yer tutur. Abbas Səhhətin fikrincə, Şərq ölkələri olduqca geridə qalmışdır. Şərq ölkələrində elm və mədəniyyət yoxdur. Elmin pərisi Şərqdən Qərbə qaçmışdır. Qərbdə elm, mədəniyyət, maarif yüksək səviyyədədir, bu yanda isə din adı altında dinsizlik, zülm, istibdad hökm sürməkdə, mövhumatdan başlar havalanmaqdadır. Şərqi qəflət və cəhəlat bürümüşdür. Buna görə də şair allaha müraciətlə ondan əlac gözləyir, islam ölkələrinin imdadına yetməsinə arzulayır:

Təməddün yox, təəllüm yox, təğafül çox, təcahül çox,
Ürəklər lövhəsində nöqteyi-beyza qaralanmış.
Bu dərdə öz təbib-i haziqin göndər, əlac etsin,
Məzaci-milləti-islam səhhətdən cidalanmış.

Abbas Səhhətin yaradıcılığından bəhs edən bəzi müəlliflər onun əsərlərində Şərq-Qərb probleminə xeyli yer verildiyini qeyd edir və bildirirlər ki, bu qarşılaşdırmada şair Qərbin yüksək inkişafa çatdığını, Şərqin isə geridə qaldığını kədər və təəssüflə təsvir edir. Şərq ölkələrinin də Qərbdə əldə edilən inkişaf səviyyəsinə çatmasını arzulayır.

Lakin bu mülahizələri mütləqləşdirmək, yalnız bunları qeyd etməklə kifayətlənmək şairin dünyagörüşünün şərhində birtərəfliliyə aparıb çıxarmış olar. Şərq-Qərb probleminin Abbas Səhhət tərəfindən qoyuluşunda nəzərimizi cəlb edən daha bir mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, şair heç də həmişə Qərbi idealizə etmir, Qərbin qarşısında diz çökməyi təbliğ etmir, heç də həmişə Şərqin də Qərbin yolu ilə getməli olduğu fikrində qalmır. Müəyyən hallarda o, Qərbin Şərqi mənfi təsirindən də bəhs edir, Qərb qarşısında təqlidçilik nəticəsində Şərqin öz milli xüsusiyyətlərini itirdiyini bildirir. Onun əsərlərində hətta belə bir fikrə də təsadüf edilir ki, bu, Şərqin öz milli azadlığını itirməsinə gətirib çıxara bilər. Deməli, Abbas Səhhətin yaradıcılığında Qərbin imperialist dövlətlərinin Şərq xalqlarına qarşı müstəmləkə siyasətinin ümumi şəkildə qeyd edildiyini də görmək mümkündür.

Abbas Səhhət 1914-cü ildə qələmə aldığı "Bizdə milliyyət uyğusu ölür" məqaləsində yazır: "Hər şeydə avropalılara təqlidən bütün varlığımızı unutmağa, hürriyyəti-milliyətimizi qayıb etməyə mayilik. Məsum balalarımızı hələ göz açmamış xarici mürəbbiyələrə təslim edirik. Bədbəxt balalarımızın dünyanı bilməmişdən, tanımamışdan ruhunu zəhərləyib öldürürük. Doğrudur, övladımız zahirdə ölüb qəbrə getməyir, lakin həqiqətdə ruhu ölür, vücudu, canı bir məzar şəklini alır. Çünki insanın həqiqi ruhu onun dəyanəti və milliyyətidir. O, zəhərləndikdən sonra, məhv olduqdan sonra yerdə nə qalır? Ruhsuz bir qalıb, cansız bir cəsəd. Biz bununla mədəniləşmərik".

Ümumiyyətlə, xalqımızın mütəfəkkir oğlu Abbas Səhhətin dünyagörüşü XX əsrin əvvəllərində milli sosial fikrimizin inkişafında mühüm yer tutur, bir çox cəhətdən onun daha da yüksəlməsinə, tərəqqi etməsinə xidmət göstərir. Bütövlükdə onun dünyagörüşü, fəlsəfi baxışları, sosial-siyasi, etik və estetik görüşləri həmin dövrdə sosial şüurumuzun yeni nailiyyəti kimi dəyərləndirilməyə layiqdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2005, 456 s.
2. Mehdişadə A. Xatirələr. Bakı: 1968, 153 s.
3. İsayev İ. Abbas Səhhət və xalq maarifi. Bakı: Nurlan 2001.
4. Əmirəliyeva İ.B. Pedaqoji fikir tarixindən. Bakı: Mütərcim 2018.
5. Abbas Səhhət Əsərləri 2 cildə. Bakı: Azərnəşr, 1976.